

Počátky právního zajištění dělníků proti následkům pracovních úrazů

Jaroslav Bičovský

Dne 28. prosince 1887 byl v rakouské říšské radě usnesen zákon o úrazovém pojištění dělníků, který pak byl publikován v říšském zákoníku pod č. 1/1888 s účinností, ke které došlo až 1. listopadu 1889 na základě zákonem předvídaného nařízení ministerstva vnitra. S odstupem času lze hodnotit tento počín, jeho genezi, přednosti a nedostatky, případně se i poučit z tehdejší diskuse.

Otázka zajištění pracovníků před některými nepříznivými důsledky pracovního procesu se vyvíjela souběžně s rozvojem kapitalistické výrobní základny, jakož i s rostoucí silou a organizovaností dělnické třídy. K prudkému rozvoji výroby došlo sice v Rakousku později než v západní Evropě, avšak po výstavbě železnic ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století i zde se rychle rozšiřovalo používání hlavní strojové hybné síly té doby, parního stroje.¹ Vývoj pokračoval v kapitalistických cyklech krizí a konjunktur a i na území tzv. Předlitavska přerůstal předmonopolistický kapitalismus ve své pozdější stádium a imperialismus. Zde to byla v podstatě záležitost období krachu prvotního tzv. gründerství v roce 1873 až do konce století.

Souběžně s vývojem kapitalismu rostla početní síla a uvědomělost dělnické třídy a jedním z dílčích úseků probíhajícího třídního boje bylo i úsilí o ochranu pracovníků před pracovními úrazy a o zajištění poškozených a jejich rodinných příslušníků před následky těchto úrazů. Neexistovalo nemocenské pojištění, nebylo ani dostatečné zajištění pro případ invalidity pracovníka nebo jeho smrti po pracovním úrazu. S rozvojem výroby pak narůstal počet a závažnost těchto úrazů, především ve spojitosti se strojovou výrobou, avšak i s rozvíjením průmyslové činnosti znamenající zvýšené nebezpečí pro zdraví pracovníků.²

¹ Nešlo ovšem už jen o parní stroj. Jiné zdroje označované za elementární síly citované ve zprávě výboru panské sněmovny rakouské říšské rady z X. zasedání č. 107 příloh k tésnopisným protokolům byly: „Wind, Wasser, Dampf, Leuchtgas, Heiszglut, Elektrizität u. s. w.“

² Jakýsi přehled o výrobě té doby dává statistická ročenka rakouská za rok 1880. Celkový počet námezdně pracujících v Předlitavsku včetně pracovníků v domácnosti se uváděl na 7 a ½ miliónu. Z toho asi 1 a ½ miliónu bylo podle této ročenky vystaveno nebezpečí úrazu hodného zaznamenání. Tak to přednesl poslanec Prade 20. 5. 1886 v poslanecké sněmovně rakouské říšské rady, X. zasedání, 67. schůze. Rostoucí potřeba

Kapitalističtí podnikatelé jako třída mohli mít zájem ekonomicky zdůvodněný, aby nepřicházeli pracovními úrazy a nemocemi z povolání o kvalifikované pracovní síly. Příprava pracovníků pro mnohou výrobní činnost začínala být už složitá a nákladná. Šlo o využití investovaných snad nákladů na školení a hlavně nabytých už výrobních zkušeností v zájmu produktivity práce a vyšší nadhodnoty. Ale souhlasu s opatřeními za účelem účinné ochrany před pracovními úrazy bránila snaha po rentabilitě a zisku. Kapitalisté jako třída však neměli žádný zájem ze svého odškodňovat pracovníky poškozené pracovními úrazy. To by jim podle nich neodůvodněně snižovalo zisk, protože po vyřazení pracovníka z práce už nemohli od něho čerpat nadhodnotu a u osoby se změněnou pracovní způsobilostí obvykle ne nadhodnotu v míře pro kapitalisty výhodné.

Pracujícím však šlo jak o prevenci, tak i odčinění následků pracovních úrazů, aniž toto úsilí narušovalo konečný cíl, odnětí výrobních prostředků kapitalistům. Boj z toho vzniklý měl třídní charakter a šlo o to, kdo v rámci výrobního procesu ponese riziko spojené s výrobou.

Vládnoucí třída si uvědomovala třídní povahu tohoto boje a pokud byla ochotna omezeně uspokojit požadavky dělníků, měl její ústup vždy také za účel splnění mocenskopolitického cíle a to dosažení odklonu proletariátu od revolučního uplatnění jeho cílů. Kapitalisté se poučili z Pařížské komuny a usilovali o třídní smír. Tyto snahy byly u kapitalistů živé. Lze citovat názory Augusta Comtea s jeho požadavkem solidarity jako základní ideou jeho sociologie a pozitivistické politiky; nebo Herberta Spencera s jeho organickou teorií společnosti a státu a obhajobou třídního smíru, i další zastánce solidarismu ať už v jakékoli jeho podobě.

Do tohoto rámce zapadá i idea tzv. „státního socialismu“ sledovaná v tehdejším císařském Německu řízeném Bismarckem. Při jejím uskutečňování byl předložen německému říšskému sněmu také návrh zákona o úrazovém pojištění jako první zákon toho druhu v rozvíjející se kapitalistické společnosti. Prvá a druhá předloha byla vzata zpět a charakteristiku třetí podal dne 13. 3. 1883 v generální rozpravě poslanec sociálně demokratické strany Vollmar. Postavil se proti předloze a uvedl, že socialistickému hnutí a jeho vzestupu náleží zásluha, že stát se vůbec vydal na cestu zákonodárství na ochranu dělníků. Při srovnání všech tří předloh ukázal, že vysoko vzlétnuvší plány státního socialismu první, z části i druhé předlohy zmizely z předlohy třetí v důsledku tlaku buržoazie stavící se proti všem sociálním reformám a idejím.

zajištění proti následkům úrazů je zřejmá i z čísel uveřejněných v X. ročníku ročenky *Assekuranz-Jahrbuch* z roku 1889, vydávané ve Vídni A. Ehrenzweigem (nadále bude citována jako AJ-X). Podle nich (str. 155 a násl.) inkaso prémie za rok 1887 stoupl proti předchozímu roku u pojištění proti úrazům o 132 536 fl. Přitom prudce stouply tzv. kolektivní prémie, což bylo považováno za důkaz potřeby úrazového pojištění, a souhrn prémie činil 872 352 fl. proti 332 294 fl. v roce 1883.

Vytkl, že sociální problém má být řešen z mocenského hlediska úsilí o rozbití dělnického hnutí či jeho zavedení na scestí.³

Vollmar zřejmě hájil stanovisko vyřčené už Bebelem v řeči pronesené v německém říšském sněmu dne 25. 2. 1879, kdy navrhl, aby všichni podnikatelé odpovídali za nehody a úrazy v podnicích a za tím účelem byli všichni k nesení této odpovědnosti spojeni v centralizované státní pokladně.⁴

Cíl dělnické třídy, odstranit vykořisťování, byl nepřímo vyjádřen ve slovech Vollmarových, že úprava by musila vycházet z poctivého úmyslu skutečně a od základu zlepšit postavení dělníků.

Bismarck ve své odpovědi potvrdil charakteristiku Vollmarovu, když řekl, že mu jde skutečně o zlepšení poměru mezi dělníky a podnikateli. Výslovně uvedl do spojení předlohu zákona o úrazovém pojištění se zákonem proti socialistům jako jeho rub, jeho doplnění. Brání-li se prý zákonem proti socialistům početné třídě občanů v sebeobraně, je na druhé straně třeba, aby jí byla podána ruka k odstranění toho, co ji činí nespokojenou. Negativní postoj sociální demokracie vysvětlil tak, že prý potřebuje pro své cíle nespokojené dělníky.⁵ Také z jiných projevů plyne jasně snaha buržoazie použít úrazového pojištění k politice třídního smíru.⁶ Bismarckův státní socialismus byl přirovnáván s novými tehdy formami boje proti mikrobům — je třeba je oslabit a naočkovat, takže už nevyvolají onemocnění, naopak přivodí odolnost vůči němu.⁷

Bismarckem a jinými hájený názor na strategii a taktiku nezastávala vládnoucí třída jako celek a všude. Nebylo jednoty v názoru, zda se mají vůbec učinit nějaká opatření, či jen upravit dosavadní stav s principem náhrady škody; zda se má podporovat soukromé pojištění nebo souhlasit se zavedením veřejnoprávního úrazového pojištění. Největšími odpůrci úrazového pojištění byli liberálové jako stoupenci neomezeně volné konkurence i ve vztahu mezi

³ Řeč je citována podle paměti Otto von Bismarcka, *Gedanken und Erinnerungen, Reden und Briefe*, vydání Safari-Verlag, Carl Boldt, 1942, str. 358, 359.

⁴ Bebelova slova byla ve veřejnosti známa; citoval je poslanec Prade ve zmíněné už řeči. Viz poznámka č. 2.

⁵ Otto von Bismarck, *Gedanken* (viz pozn. č. 3) — str. 359 a násl. Bismarck navrhl úrazové pojištění až po poradách s velkopřemyslníky (str. 352), když zjistil, že procesy o náhradu škody z pracovních úrazů na základě zákona o povinném ručení (*Haftpflichtgesetz*) ze 7. 6. 1871 nepřispěly ke zlepšení vztahu mezi dělníky a podnikateli, jak o to usiloval. Jeho „sociální cítění“ tedy vycházelo z této politické úvahy.

⁶ Tak o třídním smíru mluvil výslovně i zpravodaj většiny výboru pro živnosti poslanecké sněmovny rakouské říšské rady Alois Liechtenstein, který ho označil za účel rakouské předlohy zákona o úrazovém pojištění. Potřeba takového smíru je uvedena i v rakouské důvodové zprávě k předloze zákona, IX. zasedání poslanecké sněmovny z roku 1884, příloha 783 materiálů poslanecké sněmovny. Dr. H. Adan, ředitel bruselské pojišťovny Royal Belge, ve svém diskusním článku (*AJ-X*, str. 13) k zavedení úrazového pojištění uvedl, že i když poměry mezi dělníky a zaměstnavateli díky veřejné diskusi se staly obtížnými (má patrně na mysli činnost dělnických stran), přece jen se požaduje v zájmu sociálního smíru, aby zákonodárce přivedl zlepšení do tohoto vztahu úpravou odpovídající požadavkům slušnosti.

⁷ *AJ-X* str. 335.

dělníky a podnikateli a odpůrci státních zásahů do nich. To jejich jménem mluvil na německém říšském sněmu poslanec Bamberger, zřejmě jako mluvčí kapitalistických pojišťovacích společností. Bismarck sám se distancoval od snahy ponechat zajištění proti následkům pracovních úrazů smluvní volnosti s možností kapitalistických výtěžků. Ve své odpovědi Bambergerovi uvedl, že vláda nepovažuje úrazy a nehody pojaté do navrhovaného zákona za základnu vhodnou pro operace k získání vysokých úroků a dividend a odmítl citovaný výrok z Leona Saye s tím, že Say zřejmě zastává francouzský názor, podle kterého „každý francouzský občan má právo vyhladovět a stát nemá právo ve výkonu tohoto práva mu bránit“.⁸

Liberalistické hledisko bylo vyjádřeno také ve zprávě o zasedání ad hoc vytvořené komise poslanecké sněmovny francouzského národního shromáždění. Komise se vyslovila proti nadekretování povinného úrazového pojištění státem. To prý by znamenalo přisoudit státu lepší úsudek o čistě soukromých zájmech jednotlivců než občanům samým.⁹

Obavy podnikatelů lze vyčíst také ze zprávy zaslané francouzským konzulem Marteauem francouzskému ministerstvu zahraničí dne 23. 5. 1887 a zkušenostech s německým zákonem o úrazovém pojištění.¹⁰ Charakterizoval tento zákon jako výron zaostalosti a tvrdil, že je v rozporu s moderními názory na hospodářský vývoj. Jde prý o obnovení středověkých forem a metod. Společenstva podnikatelů zavedená zákonem srovnává Marteau s cechy apod. Jde o korporace s celým systémem reglementace, inspekce a policejních opatření, celý obor je odňat soudnictví a uvnitř se vytváří systém rozsudí vymykající se státní moci. Podnikatelé se prý obávají prozrazování výrobních tajemství inspektory společenstva, jimž musí otevřít brány podniku a obchodní knihy. Sami podnikatelé nechtějí prý být této moci podrobeni a dělníci si stěžují na to, že pouta solidarity s podnikateli jsou přetržena, protože následky úrazu se projednávají s někým jiným a renta také přichází odněkud z neznáma. Cítí prý se poníženi vyřazením z ostatních občanů, pro které platí občanský zákoník (tj. ustanovení o náhradě škody). Zákon je nacpal do velikého stroje, v němž jejich vliv je iluzorní. Jsou jako nástroj, který se po poškození opraví nebo při polámání zaplatí (nikoli sumou použitelnou k dobru rodiny, nýbrž rentou, neschopnou rodinu uživit). Renta pak může být odňata, jakmile pracovník opět nabude sil, a o tom, zda se tak stalo, rozhoduje v podstatě policie. Té se tak fakticky dostalo nového účinného vlivu na záležitosti dělníků.

Uvedené citáty postačují celkově k charakteristice tří základních stanovisek, jak se v tomto směru v 80. letech v Evropě vykrystalizovala: stanovisko dělnické třídy, stanovisko solidaristické a liberalistické.

Je zajímavé, že solidaristické stanovisko se spíše prosazovalo tam, kde sice

⁸ Otto von Bismarck, *Gedanken*, str. 359 a násl.

⁹ AJ-X str. 14 a násl.

¹⁰ AJ-X str. 19 a násl.

už existovala rozvinutá kapitalistická výroba a organizovaná dělnická třída, kde však mocný podíl na vládě měli velkostatkáři (Německo, Rakousko-Uhersko). Velkostatkáři ovšem nebyli zákonnými úpravami hned bezprostředně dotčeni — např. německý zákon se nevztahoval hned na podniky zemědělské a lesní. Méně ochoty k sociálnímu zákonodárství bylo v zemích s převahou moci typických představitelů tehdejší buržoasie (např. Francie), zaměřených hlavně na individuální omezené zájmy jednotlivých podnikatelů.

V době, kdy se rozhodovalo v rakouské říšské radě o předloze zákona o úrazovém pojištění dělníků, byla situace v Evropě v tomto směru celkem jasná. Speciální zákonná úprava odškodnění pracovních úrazů byla zavedena v Německu zákonem o úrazovém pojištění ze dne 7. 7. 1884, s pozdějšími obdobnými úpravami pro další obory v prvním zákoně nezahrnuté. Ve Francii se diskutovalo a bylo citováno stanovisko zaujaté parlamentní komisí. Diskutovalo se rovněž v Belgii.¹¹ Tam Commission du travail (podle zprávy Journal de Bruxelles ze dne 22. 5. 1887) v podstatě sice doporučila bázi německého zákona, ovšem s různými obměnami a zajištěními. Přitom v dohledu byla dlouhodobá diskuse na různých stupních. O státním zásahu nebylo uvažováno v Anglii, Holandsku, Švédsku a ostatních severských zemích, kde se tehdy všude budovalo na systému individuálního či kolektivního pojištění soukromokapitalistickými pojišťovnami. Žádné úvahy nepronikaly ze zemí tenkrát ještě hospodářsky zaostalých s málo vyvinutou dělnickou třídou (Itálie, Španělsko, Portugalsko, balkánské země atd.); samozřejmě také ne z carského Ruska. Zvláštní podmínky ovlivněné stálým přílivem vystěhovalců z Evropy, ochotných přijmout práci za jakýchkoli podmínek, ovlivnily také tehdejší stav v prudce hospodářsky rostoucích Spojených státech. Tam nejen že nebyl žádný výhled na státní zásah, ale nebylo rozvinuto ani individuální pojištění proti následkům pracovních úrazů (podle zpráv tamních pojišťoven). Ty se zabývaly více pojištěním hmotných škod, které vznikly podnikům např. následkem explozí a podobných událostí, než pojištěním proti pracovním úrazům.¹²

Souběžně s tím, jak dozrávala myšlenka vládnoucí třídy opřené o mocensko-politické úvahy poskytnout v širším zájmu této třídy jako celku dělníkům jisté odškodnění při pracovním úrazu, rozvíjely se i názory buržoazní právní vědy v tomto směru.

Především se uvažovalo o tom, zda pro odškodnění pracovních úrazů se vystačí s dosavadními zákony, zejména s výkladem předpisů upravujících vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, ať už byl tento vztah nazván a upraven jakkoli, a dále předpisů o náhradě škody, podle tehdy existujících a platných občanských zákoníků či práv zvykových.¹³

¹¹ AJ-X str. 1 a násl.

¹² AJ-X str. 379, 420 a násl., 393 a násl., 381 a násl., 425, 426 a násl., 404 a násl., 430 a násl.

¹³ AJ-X str. 5, 6, 7, 9, 17, 25, 34.

Tehdejší právní teorie i praxe si uvědomovaly, že hlavní nesnází při odškodňování pracovních úrazů podle existujících předpisů je povinnost poškozeného dokázat, že úraz byl zaviněn ve smyslu předpisů o náhradě škody. Ustanovení o náhradě škody vycházela ze zásady odpovědnosti za škodu zaviněnou. Podmínky výroby se však natolik změnilы proti době, kdy kodexy či právní zvyklosti vznikaly, že právníci pozorovali, jak často se nezdařil takový důkaz o zavinění zejména u pracovních úrazů. Nedostatek důkazu šel k tíži poškozeného podle uznávané zásady „actori incumbit probatio“. Naskytovala se tedy myšlenka, jak jinak posuzovat případy, kdy šlo o úraz označitelný jako nahodilost, kde až dosud byla přijímána zásada „casus a nullo praestantur“ resp. „casum sentit dominus.“¹⁴

Uvádělo se, že v podnikání dochází k náhodám, způsobujícím události jako z vyšší moci.¹⁵ Je to tím, že elementární síly používané lidmi ve výrobě jsou stále pohotové ukázat svou strašnou sílu. V právnickém světě nechyběly hlasy, že za nových výrobních podmínek se vytváří mezi dělníkem a zaměstnavatelem jiný poměr než onen ryze nahodilý stav, jaký je mezi poškozeným a tím, kdo čistě náhodou toto poškození přivodil. Nové, dříve nepředvídané výrobní podmínky stavěly soudy do obtížné pozice. Právní úprava se zdála nedostačující. Soudci se do jisté míry sami stávali zákonodárci a budovali svá rozhodnutí na zásadách, které v zákoně obsaženy nebyly. Na druhé straně různí zprostředkovatelé práce se snažili pro své osobní cíle využít pracovní úrazy.¹⁶

Projevovaly se snahy vyložit staré zákony novým způsobem. Uznávalo se, že ze znění ustanovení o poměru mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem nelze vyvodit povinnost zaměstnavatele odpovídat za škodu vzniklou pracovním úrazem jinak, než podle zásad odpovědnosti za zaviněnou škodu.¹⁷ Spočívalo to v tom, že právní úpravy z počátku století 19. vycházely z námezdní práce založené ve výrobě na síle, zručnosti a jemnosti lidské ruky. Pára jako hybná síla byla v počátcích a zákonodárce nemohl vidět dalekosáhlé změny plynoucí zde z širokého použití strojů a nových zdrojů hybných sil.¹⁸ Byly tu také snahy dosáhnout řešení jinou definicí námezdní smlouvy; avšak podnikatelé stejně

¹⁴ Důvodová zpráva (Motivenbericht) rakouské zákonné předlohy cituje německou důvodovou zprávu k návrhu zákona o úrazovém pojištění potud, že zatížení postiženého povinností prokázat zavinění podnikatele nebo jeho zmocněnce činí dobrodiní zákona (tu je míněn Haftpflichtgesetz) pro poškozeného z největší části případů iluzorním.

¹⁵ AJ-X str. 5 a násl.

¹⁶ AJ-X str. 7 a násl.

¹⁷ Tak francouzská komise (viz pozn. č. 9) se pokoušela vyložit čl. 1384 Code civil o odpovědnosti toho, komu byly věci svěřeny pod dozor. Všechny nepředvídanosti ve funkci zařízení určených k využití přírodních sil stejně jako nedbalost dělníka samého jsou prý jen skutečnosti jsoucí v příčinné souvislosti s předměty svěřenými podnikateli s povinností na ně dozírat. Tomuto pokusu bylo vytýkáno, že i zde by musilo být prokázáno zavinění podnikatele.

¹⁸ Dr. H. A. a na článek v AJ-X str. 37.

jako v době velkých kodifikací měli zájem na tom, aby se normou upravilo jen to nejdůležitější a ostatní bylo přenecháno jurisprudenci, která by se přizpůsobovala zájmům podnikatelů.¹⁹

Za těchto okolností někteří právníci se začali přimlouvat o zavedení principu objektivní odpovědnosti anebo předpokládaného zavinění pro obor pracovních úrazů. Má-li podnikatel výhody, má také nést břemena.²⁰ Namítalo se však, že by přenesením odpovědnosti i za náhodu na zaměstnavatele mohlo dojít k jeho finančnímu zruinování a tím ke ztrátě pracovní příležitosti pro pracovníky samé.

Přesun k náhradě škody s objektivní odpovědností či podle předpokládaného zavinění nebyl tehdejšími podnikateli ekonomicky přijatelný. Daleko převážnou většinu podniků tvořili drobní a střední podnikatelé, kteří by mohli být takto nahodile zruinováni. Odklon od náhrady škody prokázaně zaviněné mohl být přijatelný až pro podniky kapitálově mocné (monopoly). Je to patrně v tom, že náhrada škody při objektivní odpovědnosti nebo předpokládaném zavinění není v souladu s individuálním přivlastňováním výsledků práce námezdně pracujících.

Princip náhrady škody, jakkoli konstruovaný, by byl také nemohl vyhovět sledovanému účelu třídního smíru, protože by stále docházelo ke sporům; jednotlivý kapitalista by se bránil. Bylo třeba najít platformu, s níž by mohli souhlasit všichni kapitalisté jako třída, při které by jednotlivý kapitalista nebyl ohrožen finančně a dělník by dostal jisté odškodnění, ať už škoda byla zaviněna podnikatelem, pracovníky, za které odpovídal, nahodilostí, případně i zaviněním dělníka samého. Události, ze kterých vznikaly pracovní úrazy, se členily takto: a) úmyslná jednání dělníka nebo zaměstnavatele; b) jednání kvalifikovaná jako hrubá nedbalost dělníka nebo zaměstnavatele; c) jednání kvalifikovaná jako lehká nedbalost dělníka nebo zaměstnavatele; d) události čistě nahodilé; e) jednání kvalifikovaná jako zavinění třetí osoby. Při úraze o těchto prvcích se nemohla hodit ani kombinace principu objektivní odpovědnosti se smluvním pojištěním, protože by stejně docházelo ke sporům nežádoucím pro buržoazii jako celek.²¹

Německý říšský zákon o úrazovém pojištění ze dne 6. 7. 1884 proto nebyl

¹⁹ Tak to vyjádřil francouzský právník Glasson ve své práci *Le code civil et la question ouvrière* — viz AJ-X str. 36.

²⁰ Prof. Fusinato z Turina dal např. ve své práci *Gli infortuni nel lavoro e il diritto civile* v úvahu použití zásady vyjádřené latinsky „qui habet commoda ferre debet onera“ — viz AJ-X str. 7.

²¹ Viz poznámku č. 8 o odpovědi Bismarcka Bambergerovi. Důvodová zpráva k rakouské předloze zákona uvádí jako příčinu, proč se v Německu neosvědčila kombinace povinného ručení a soukromého pojištění, že pojišťovny byly zaměřeny na zisk a nutily podnikatele do sporů s dělníky. Podle německé statistiky citované rakouskou důvodovou zprávou jen ve 12 % sporů o náhradu škody z pracovního úrazu bylo žalobám vyhověno.

postaven na zásadě bezprostřední odpovědnosti podnikatele za pracovní úraz. Nepřevzal ani řešení zákona o povinném ručení (Haftpflichtgesetz) z 7. 6. 1871, přijatém krátce po likvidaci Pařížské komuny.²² Za vhodnou platformu byl zvolen systém obligatorního pojištění, odlišného od systému pojištění soukromokapitalistickými pojišťovnami. Nositeli pojištění byly svazy či společenstva vytvořená podle jednotlivých povolání a odvětví podnikatelů. Podnikatelé přispívali podle stupně nebezpečnosti podnikání. Společenstva nesla sama veškeré náklady pojištění a stát pouze zaručoval placení pro případ insolvence a zvláštním úřadem dohlížel a zachoval si ingerenci na rozhodování v poslední instanci. Z pracovního úrazu vznikl poškozenému dělníku pro případ pracovní neschopnosti a jeho pozůstalým v případě jeho smrti nárok na rentu počítanou podle dosavadního ročního výdělku. Nárok byl vyloučen jen tehdy, jestliže si poškozený úraz zavinil úmyslným způsobem sám. Naproti tomu vyšší nároky cestou náhrady škody měl poškozený přímo proti podnikateli jen tehdy, jestliže podnikatel nebo jeho zástupce byli odsouzeni trestním soudem pro zavinění předmětného úrazu, úmyslné nebo z hrubé nedbalosti. Tu i nositel pojištění měl regres proti podnikateli. Zákon chtěl takto zajistit dělníkovi odškodnění každého pracovního úrazu i v případě vlastního zavinění (nešlo-li o zavinění úmyslné), a to odškodnění sice omezené, ale naprosto jisté.²³

Z hlediska ekonomického toto nové a neobvyklé řešení znamenalo vlastně pokus o částečné řešení rozporu mezi společenským charakterem výroby a individuálním přivlastňováním v kapitalistické politickoekonomické formaci, protože svérázným způsobem zespolečenštilo odpovědnost za pracovní úrazy, i když nezavedlo přímo státní pojištění. Pomocí svazů však sloučilo dotyčné podnikatele a prostřednictvím odstupňovaných příspěvků provedlo též vzájemné zajištění podnikatelů. Toto ekonomické řešení problému sloužící udržení kapitalistických společenských materiálních vztahů pak mělo i uvedený už politický cíl třídního smíru a bránilo vzniku sporů. Z hlediska podnikatelů se zdálo být řešení nejlacinější, protože zpravidla nevznikaly vysoké náhrady škod.

Německý zákon pak posloužil výslovně jako vzor pro zákon rakouský.

Řešení dozrávalo v Rakousku již delší dobu, protože také tam objektivní situace na přelomu k vyššímu stádiu kapitalismu vyžadovala v zájmu kapitalistů

²² Dr. H. Adan, AJ-X str. 12, 13, tuto konstrukci považoval za humanitní, za veřejnou dobročinnost. Trestní rozsudek ulehčuje pozici podnikatele nesoucího prý celou tíhu pojištění.

²³ Jeho § 2 zněl: „Wer ein Bergwerk, einen Steinbruch, eine Gräberei (Grube) oder eine Fabrik betreibt, haftet, wenn ein Bevollmächtigter oder ein Repräsentant oder eine zu Leitung oder Beaufsichtigung des Betriebes oder der Arbeiter angenommene Person durch ein Verschulden in Ausführung der Dienstverrichtung den Tod oder die Körperverletzung eines Menschen herbeigeführt hat, für den dadurch entstandenen Schaden.“

zákonnou úpravu a vládnoucí třída si tohoto požadavku za speciálních rakouských podmínek byla vědoma.²⁴

Ani v Rakousku nebylo možno vyvodit širší odpovědnost kapitalistického podnikatele za následky pracovního úrazu jinou cestou při existujících normách než jako odpovědnost za náhradu škody u úrazů přičítatelných podnikateli podle prokázaného zavinění. Tento názor zastávala tehdejší teorie i praxe. Podle § 1296 obecného zákoníka občanského z roku 1811 platila v pochybnostech domněnka o nezaviněnosti škody. Nešlo-li o zavinění samého podnikatele (odtahování podnikatelů od přímé účasti na výrobě i jejím řízení při narůstání podniků a zejména při trvalém přesunu podnikání do forem kapitalistických asociací bylo stále častějším zjevem), musil poškozený prokázat, že podnikatel odpovídá za svého použitého pracovníka, jenž měl na úrazu vinu. O tom byla jen omezená kasuistická ustanovení.²⁵ V jejich bludišti se dostal pracující těžko k náhradě škody, byť i zaviněné, protože neprokázal konkrétně zavinění nebo podmínky pro odpovědnost zaměstnavatele za jinou osobu. K tomu ještě soustava procesních předpisů byla taková, že nemajetný pracující těžko prorazil bez právních znalostí a možností opatřit si placenou právní radu.²⁶

Pracující vyřazení z pracovního procesu po pracovním úrazu a nedosáhnutí odškodnění podnikatelem byli odkázáni jen na pomoc svých příbuzných, rodiny a známých a t. zv. chudinskou péči. Zákon č. 105/1863 ř. z. o právu domovském uložil domovským obcím poskytovat nutnou výživu a zaopatření v případě onemocnění příslušníkům obce, jestliže zchudli. Druh a způsob chudinské péče určila obec a potřebný její příslušník neměl nárok na určitý druh zaopatření. Na základě různých čeledních řádů byl zaměstnavatel povinen pečovat o ošetření a léčení nemocného služebníka nejméně po 4 týdny. Došlo-li k onemocnění zaviněním zaměstnavatele, trvala povinnost po celou dobu nemoci. Dekretem dvorské kanceláře z 18. 2. 1837 byla tato povinnost rozšířena i na továrníky, řemeslníky a obchodníky v tom smyslu, že byli povinni platit zaopatření svých zaměstnanců nebo učňů, umístěných ve veřejných nemocnicích, po dobu jednoho měsíce. Živnostenský řád č. 227/1859 ř. z. pamatoval na péči

²⁴ Od roku 1879 do 1893 byl u moci kabinet Eduarda Taaffe, jenž se opíral o konzervativce a slovanské poslance proti německým liberálům.

²⁵ Podle tehdy platných ustanovení §§ 1314 a 1315 ob. zák. obč. ve znění před jejich novelizací musilo se prokázat, že kapitalistický podnikatel použil osoby nezdatné nebo vědomě nebezpečné k obstarání svých záležitostí, přijal osobu bez vysvědčení nebo vědomě ve svých službách podržel osobu nebezpečnou pro její tělesné nebo duševní vlastnosti, nebo jí poskytl útulek; popř. poskytl útulek známému zločinci. Pak odpovídal domácím pánu nebo domácím lidem za náhradu škody způsobené nebezpečnou povahou těchto osob.

²⁶ Rakouská důvodová zpráva k předloze výslovně se zmiňuje o zaostalosti rakouského civilního procesu a zejména procesu o náhradu škody. Pojišťovny využívaly své převahy hospodářské spolu s nedostatkem procesních předpisů proti poškozeným. Formalistické nazírání při používání zásady „non ius deficit sed probatio“ vedlo k tomu, že odůvodněné, avšak těžko vyčísitelné nároky zůstávaly bez zřetele.

o dělnictvo, ovšem jen ve větších podnicích, obvykle s nejméně 20 zaměstnanci, a jen tam, kde se to jevílo nutným se zřetelem na velký počet dělníků nebo druh podnikání, aby byla zaručena péče o podporu dělníků v případě nehody (Verunglückung) nebo onemocnění. Tam měl zaměstnavatel založit samostatnou podpůrnou pokladnu nebo měl přistoupit k pokladně již existující. Všechna tato ustanovení byla nepostačující, mnohdy jen nepřímá, mnohostranně podmíněná, bez organizačního zabezpečení a účinného dohledu.²⁷

Stejně nepostačující byl i předpis horního zákona z 23. 5. 1854 o bratrských či podpůrných pokladnách.²⁸ Byla zde sice uložena horním podnikům povinnost takové pokladny zříditi, avšak opět chyběl předpis o organizaci, příspěvcích, zastoupení osazenstvem při správě pokladen a vůbec o zajištění jmění potřebného pro činnost pokladen. Proto i když to byl povinný institut, brzy se projevila jeho nedostatečnost.

O péči o postižené spolupracovníky se pokoušeli sami pracující. Využívali zákona o spolcích č. 253/1852 ř. z. a později nového zákona č. 134/1867 ř. z. a rozvíjeli podpůrné spolky. Státní orgány na jejich činnost pohlížely zprvu jako na dobročinnost, brzy však ji měly za druh pojištění a nutily podřídit se zastaralému zákonu o spolcích č. 253/1852 ř. z., který v tomto směru platil nadále.

Obchodní zákoník v čl. 60 přinesl výslovně nárok obchodních pomocníků na mzdu nebo výživu po dobu šesti týdnů, jestliže nezaviněným neštěstím jim bylo přechodně zabráněno plnit svou službu. Toto výjimečné ustanovení se nedalo cestou jurisprudence rozšiřovat na jiné pracující.

A tak první ustanovení, které aspoň část dělníků zajišťovalo proti následkům pracovních úrazů použitím zásady předpokládaného zavinění (nepravé odpovědnosti za výsledek), byl zákon č. 27/1869 ř. z. o ručení železnic za události na železnicích, jimiž byla přivoděna tělesná zranění nebo smrt lidí. Železniční doprava při tehdejších málo vyvinutém systému řídicím a zabezpečovacím byla velmi často doprovázena nehodami, kterými trpěli cestující. Ti byli převážně z řad vládnoucí třídy, která měla proto jako celek zájem na tom, aby tu byla dána jiná odpovědnost, než při prokázaném zavinění podle obecných ustanovení o náhradě škody. Podle zákona železnice odpovídala za každé zavinění osoby užití v provozu (neplatilo proto ustanovení §§ 1314 a 1315 obec. zák. obč., pokud bylo užší). Při události na železnici spojené s následky na zdraví lidí se předpokládalo zavinění železnice nebo osob jí užitých v provozu. Odpovědnosti se nemohl podnik zbavit dohodou, šlo o předpis imperativní. Mohl se

²⁷ Systematicky zpracovaný přehled o vývoji a stavu zajištění dělníků před následky pracovních úrazů lze najít v díle profesora právnické fakulty vídeňské university dr. Adolfa Menzela „Die Arbeiterversicherung nach dem österreichischen Rechte“ — sepsaném s přihlédnutím k německému říšskému zákonu a vydaném v Lipsku roku 1893 (Verlag von Duncker & Humboldt).

²⁸ Podrobně se zabývá otázkou *Hornické pojištění za kapitalismu a jeho právní úpravou na území dnešní ČSR* v takto nazvané práci dr. Jaroslav Houser. Recenze o této práci je v č. 7/1961 Právněhistorických studií, str. 358.

však zprostit odpovědnosti průkazem, že se jednalo o neodvratitelnou událost, náhodu (*vis maior*) nebo neodvratitelné jednání osoby třetí, za niž podnik neodpovídal. Tato ustanovení, vydaná v zájmu cestujících, se však vztahovala i na zaměstnance železnic. Nešlo ovšem o každý pracovní úraz, nýbrž jen o úraz související s provozem železnice (např. úraz v dílnách sem nespadal). Přece však to byl jistý precedent ukazující možnost řešit odpovědnost jinak než zásadou odpovědnosti za prokázané zavinění.

První krok v tomto směru byl učiněn v referentském návrhu živnostenského řádu roku 1874.²⁹ Podnikatelé měli mít subsidiární povinnost k náhradě škody za podnikové nehody v podnicích spojených s nebezpečím takových nehod, pokud nedošlo k podpoře z podpůrcí pokladny, ledaže by byl poškozený nesl sám vinu na nehodě (úrazu). Zde tedy už škody, v nichž nebyla prokázána vina poškozeného, měl aspoň subsidiárně i při nahodilostech a nedostatku vlastního přičítatelného zavinění hradit zaměstnavatel. V druhém nástinu však už znění bylo přizpůsobeno železničnímu zákonu s tím, že podnik už při obvyklé situaci by musil být spojen s nebezpečím nehod, aby taková odpovědnost za předpokládané zavinění vznikla.³⁰ Avšak i tento nástin narazil na odpor podnikatelů, byl stále zeslabován a posléze byl ze zákona č. 39/1883 ř. z. a č. 22/1885 ř. z. vypuštěn s ohledem na předložený návrh na úrazové pojištění.

Jako v Německu, tak i v Rakousku se podnikatelé bránili zavedení objektivní odpovědnosti za následky pracovních úrazů nebo obecnému zavedení systému předpokládaného zavinění. Ani zde nebyl přijatelný pro buržoazii systém povinného ručení spojený se soukromým pojištěním. Rakouská důvodová zpráva se postavila proti němu, odvolávajíc se na říšskoněmecké zkušenosti. A to přesto, že i sem doléhaly hlasy požadující setrvání při fakultativním pojištění na základě individuálních nebo i kolektivních smluv.³¹ Tvrdilo se v nich, že by přitom podnikatel známý svou notorickou neodbalostí k dodržování zásad bezpečnosti při práci byl brzy odmítnut všemi pojišťovnami a dán na index, takže by byl nucen volky nevolky se zlepšit. Za obligatorního pojištění prý by tento stimulus odpadl a podnikateli by bylo lhůstojné, jaká jsou v jeho podniku bezpečnostní opatření. Avšak ti, kteří tak argumentovali zřejmě

²⁹ Tlak dělnické třídy se patrně projevoval i v Rakousku. První referentský návrh nového živnostenského řádu byl zpracován tři roky po Pařížské komuně, a v roce sjezdu v Neudörfelu.

³⁰ Důvodová zpráva k rakouské předloze zákona o úrazovém pojištění při líčení cest k zabezpečení pracovníka uvádí také návrh § 94 živnostenského řádu z 16. 12. 1880: „Wenn der Bevollmächtigte oder ein anderer Besteller des Gewerbeinhabers durch Auszerachtlassung der Vorschriften des § 93, oder durch ein anderes Verschulden in Ausführung ihrer Dienstverrichtung die Tödtung oder körperliche Verletzung eines Hilfarbeiters herbeigeführt haben, so haftet in allen diesen Fällen der Gewerbeinhaber für den dadurch entstandenen Schaden und hat den Ersatz nach Maszgabe der §§ 1325 bis 1327 a. b. G. B. zu leisten“. Tím měla být nastoupena cesta, jakou zvolili Němci svým „Haftpflichtgesetzem“ ze dne 7. 6. 1871.

³¹ AJ-X str. 15.

v zájmu pojišťoven, zapomínali, co na jiných stranách uváděli jako zkušenost z německého systému.³² Neosvědčovalo prý se nijak ve prospěch zvýšení bezpečnosti při práci nařízení bezpečnostních opatření podniků toho oboru, v němž docházelo k pracovním úrazům, s pohrůžkou, že jinak by neposlušné podniky byly zařazeny do vyšší nebezpečenské třídy s dvojitým příspěvkem; nepůsobil ani regres zvýšeného dílu odškodnění u oborů s větším počtem pracovních úrazů. Kapitalista raději snesl takové kontribuce a zvýšené příspěvky, než vysoké náklady na bezpečnostní opatření. Diskutéři přitom přecházeli fakt, že odmítáním pojištění nedbalých podnikatelů by byli poškozeni především dělníci, protože by byli postaveni před fakt vymáhat odškodnění na takovém druhu podnikatelů. Argumentem proti ponechání tohoto stavu bylo také to, že toto odvětví pojištění se v Rakousku rozvíjelo jen pomalu a spotřebovalo mnoho lidí při náboru a proto bylo zanedbáváno. Přesto ovšem nejsilnější pojišťovna v tomto oboru, Erste österreichische Unfallversicherungsgesellschaft, v roce 1888 inkasovala na premiích ve fl. 412 907.³³

Proto se rozhodla vládnoucí třída v Rakousku podle německého vzoru k zavedení nepřímé, prostředecné, dělené a do jisté míry i omezené odpovědnosti podnikatelů v systému obligatorního pojištění. Bylo to solidaristické řešení ve prospěch podnikatelů, avšak zavedení přímé odpovědnosti podnikatelů bez náležitého zajištění ekonomického splnění této odpovědnosti při existující tehdy atomizaci podnikání a neustálé možnosti insolvence v dobách krizí, i likvidace podniků jinou cestou by nebylo řešením ani ve prospěch dělníků, protože poškozeným pracujícím by nic nebyl platný nárok na odškodnění, kdyby nebylo nikoho, kdo by jej mohl splnit. Směřovalo se i k tomu, aby docházelo jen k minimálnímu počtu sporů mezi dělníky a podnikateli z důvodu pracovního úrazu a aby tudíž nebyla narušována požadovaná hladina třídního smíru v podniku.³⁴

Zamýšlených účinků mělo být dosaženo obdobným řešením, jako bylo řešení německé.³⁵ Byly zřízeny zvláštní asociace podnikatelů, na jejichž správě byli účastni oficiálně i dělníci. Příspěvky platili podnikatelé. Tímto způsobem se do-

³² AJ-X str. 16, 17.

³³ AJ-X str. 116, 156.

³⁴ Rakouská důvodová zpráva doličující, že „Haftpflichtgesetz“ v Německu nespůlnil očekávání, uvedla, že závady tam se objevivší by se ukázaly asi ještě výraznějším způsobem v Rakousku se zřetelem ke stavu civilního procesu, jenž potřeboval zejména u náhrady škody být reformován. Rozdělení důkazního břemene by tu nepomohlo, paralela se železnicemi není možná, podnikatelé by se tvrdě bránili, sporů by bylo jen více.

³⁵ Zpráva výboru panské sněmovny, X. zasedání, č. 107 příloh k těsnopisným protokolům poukazuje při zdůvodnění úrazového pojištění výslovně na rozvoj průmyslu spojený s používáním strojů, na nebezpečí z toho vzniklé pro život a výdělečnou schopnost dělníků, na nedostatečnost jiného zajištění dělníků a jejich rodin včetně péče o chudé a soukromého pojištění apod., z čehož vzniká nutnost veřejným právem zajištěného pojištění.

sáhlo částečného souladu mezi společenským charakterem výroby a trvajícím stavem individuálního přivlastňování jejích výsledků. Společenský charakter práce u dobře počítajících kapitalistů si tu vlastně vynutil jistou odatomizovanou platformu zajištění jednak pomocí nadpodnikových či mimopodnikových orgánů (ústavů atd.), jednak pomocí obligatornosti úrazového pojištění na daných úsecích.³⁶ V tom byla nepřímost, prostředecnost odpovědnosti podnikatelů. Byla v tom i její dělenost, protože se tu sáhlo k jistému druhu vzájemného zajištění podnikatelů, jak to vytykali zastánci principu soukromého pojištění. Byla v tom i omezenost odpovědnosti, protože podnikatel v podstatě odpovídal jen do výše příspěvků.

Obligatorní pojištění toho typu nebylo obecné a nevztahovalo se na všechny pracovní úrazy, jak je dnes chápeme. Šlo jen o úrazy ve výrobě a to jen tam, kde bylo zvýšené nebezpečí od strojů jakkoli poháněných či z jiných zvláštních pracovních podmínek, a byl zvolen jmenovací způsob pro takové podniky či druhy podniků.

Nárok na odškodnění měl mít poškozený dělník z těchto podniků při každém úrazu pracovním, ať ho kdo zavinil či nikoli, ledaže pracovní úraz způsobil poškozený sám úmyslně. Podle teorie pak bylo lhostejné, zda jeho úmysl se tu nesl jen k vyvolání pracovní příhody či také k následkům na zdraví poškozeného. Naproti tomu nárok příslušel pozůstalým i tehdy, jestliže si úraz poškozený pracovník zemřelý na následky pracovního úrazu přivodil sám úmyslným způsobem. Nároky měli poškození a jejich pozůstalí jen proti nositeli pojištění (obecně řečeno proti úrazové pojišťovně, ať její konkrétní název zněl jakkoli).

Nároky na náhradu škody proti podnikateli z pracovního úrazu podle obecných zásad občanského zákoníka byly zčásti úplně odstraněny, zčásti omezeny, jak to odpovídalo zájmu podnikatelů. Žádné nároky neměl poškozený proti podnikateli v případě, že nešlo o pracovní úraz úmyslně přivoděný podnikatelem či jeho zástupcem nebo orgánem. Tu byli poškození omezeni jen na nároky vůči úrazové pojišťovně. Byli-li pracovní úraz zaviněn úmyslně podnikatelem nebo osobami, za které odpovídal, mohl poškozený nebo jeho pozůstalí požadovat od podnikatele to, co nebylo kryto plněním úrazové pojišťovny z téhož pracovního úrazu. Např. léčebné náklady, bolestné, ušlý výdělek přesahující přiznanou rentu. U pozůstalých náklady léčení a pohřební výdaje, nekryté pohřebním, a to, co pozůstalým ušlo a nebylo kryto rentou. Odpovědnost třetích osob (což byli i zaměstnanci podnikatele) nebyla dotčena. Ti nadále odpovíдали za své zavinění podle zásad občanského zákoníka, a to i tam, kde odpovědnost byla

³⁶ Jmenovaný už poslanec Prade, přívrženec Bismarcka a odpůrce Taaffeova režimu, ve své řeči v poslanecké sněmovně 20. 5. 1886, X. zasedání, 67. schůze citoval říšsko-německého profesora A. Helda, jenž ve svém díle „Die Haftpflichtfrage“ si položil otázku, jak zajistit dělníky proti úrazům, aniž budou vznikat procesy a aniž opět by to svádělo dělníky k lehkomyšlnosti a dodal, že je to v systému pojištění všech dělníků proti úrazům.

stanovena bez ohledu na prokázané zavinění ze strany podniku (např. podle železničního zákona).

Nehledě na tyto další nároky proti jiným osobám než úrazové pojišťovně pozůstávalo odškodnění v opakujících se dávkách renty invalidní nebo pozůstalých, a v náhradě pohřebních nákladů. Bolestné ani odškodnění za zohyždění se neplatilo. Renta jen výjimečně byla kapitalizována a vyplacena jednorázově, pohřebné však se platilo vždy celé najednou. Výše renty byla odvislá od ročního výdělku a počítala se podle procentní sazby a stupně invalidity. Byla značně nižší, než kolik by byla činila náhrada škody podle obecných zásad. Měla se vyplácet až od počátku pátého týdne po pracovním úrazu. Mezitím tu byly nároky jiné, zejména z nemocenského pojištění. Nárok na rentu byl zjišťován orgány úrazové pojišťovny a přezkoumání patřilo do kompetence rozhodčích soudů k tomu zřízených.

To byly základní zásady řešení zvoleného rakouským zákonodárstvím.

Projednání a přijetí zákona nebylo lehké při trvale obtížných vnitropolitických poměrech Předlitavska. Předloha byla podána vládou dne 4. 2. 1883. Příslušný výbor poslanecké sněmovny (Gewerbeausschuss) projednal předlohu a podal zprávu sněmovně 24. 2. 1885. V trůnní řeči 26. 9. 1885 při otevření nové říšské rady byla zdůrazněna nutnost přijetí zákona a předložen nový návrh způsobený požadavkům většiny výboru. Výbor podal dne 24. 3. 1886 novou zprávu. Tu sněmovna projednávala v sezeních od 20. 5.—5. 6. 1886 a v podstatě zákon přijala. Panská sněmovna pak navrhla jen menší změny, které přijala poslanecká sněmovna. V tom znění pak byl zákon přijat i panskou sněmovnou a schválen korunou.

Při hodnocení zákona lze říci obdobou se slovy poslance Vollmara,³⁷ že šlo o uskutečnění politicko-ekonomických, mocenských třídních zájmů vládnoucí třídy, která za daných okolností v Předlitavsku považovala za výhodné postupovat v souladu se solidaristickou politikou třídního smíru a přijala právní předpis sloužící k ochraně, zformování a upevňování kapitalistických společenských vztahů. Nešlo o skutečný zájem vládnoucí třídy o blaho pracujících.

Především tu byla v sázce rentabilita podniků. Z toho vyplýval ekonomický zájem, zbavit podnikatele nebezpečí spojeného se zaviněnými pracovními úrazy a nepřenést na ně nahodilosti; politický zájem, zabránit pokud možno sporům a vytvářet podmínky pro třídní smír v podnicích. Proto nepřijatelná byla cesta náhrady škody podle předpokládaného zavinění nebo objektivní odpovědnosti, a to ani kombinací se soukromým pojištěním.

Tehdejší buržoazní právní teorii se podařilo najít novou, dosud neobvyklou cestu tomu odpovídající, bez úpravy námezdní smlouvy, bez zásahu do dosavadního systému náhrady škody, bez úpravy soukromého pojištění. Ať si to buržoazie uvědomovala či nikoli, šlo tu o dílčí řešení rozporu mezi společenským

³⁷ Viz poznámku č. 3.

charakterem výroby a individuálním přivlastňováním výrobků. Protože řešení na úrovni podniků nebylo únosné, došlo k jakémusi zespolečenštění odpovědnosti na úrovni nadpodnikové či mimopodnikové, i když ne státní. To odpovídalo stavu, kdy ještě centralizace a koncentrace kapitálu nebyla taková, aby umožnila zvolení principu jiného. Zvolený systém chránil podnikatele před plnou odpovědností, a i když poškození pracovníci dostali jisté menší částky, snižoval jejich nároky vůči podnikatelům. Byly tu také nevýhody těžkopádného, dosti nákladného aparátu, ale ty se promítly spíše proti dělníkům.

I když zákon byl vydán v průběhu třídního boje a pod tlakem dělnické třídy a i když přinesl pro ni jisté výhody, nelze ho hodnotit jednoznačně jako její úspěch. Brání tomu hlavně jeho mocensko-politické využití k pacifikaci dělnické třídy v zájmu buržoazie.

Avšak přes všechny tyto nedostatky jde přece jen o zásadní průlom do předchozího stavu. Bylo uznáno, že při stoupajícím rozvoji výrobních prostředků, stoupající dělbě práce a složitosti pracovního procesu nelze vystačit s dosavadní konstrukcí odpovědnosti podnikatele za pracovní úraz cestou náhrady škody při prokázaném zavinění. Průkaznost byla nepatrná i tam, kde zavinění bylo objektivně dáno. Bylo dále uznáno, že je třeba odškodnit i ty pracovní úrazy, kde žádné zavinění dáno není, a i ty, které byly zaviněny pracovníkem samým, pokud nešlo o úmyslné zavinění.

V pozadí zvolené konstrukce se přece jen rýsuje forma objektivní odpovědnosti a ta zásada, že riziko práce nadále nemůže spočívat na pracovníkovi samém. A v tom je zásadní klad a přínos tehdejší normy a úspěch pracujících.

Die Anfänge der rechtlichen Sicherung der Arbeiter gegen die Folgen der Arbeitsunfälle

Jaroslav Bižovský

Im Laufe der industriellen Revolution in der Zeit des Überganges des vormonopolistischen Stadiums in das spätere Stadium des Kapitalismus begann in den industrialisierten europäischen Staaten im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts, das Problem der Sicherung der Arbeiter gegen die Folgen der Arbeitsunfälle in Vordergrund zu treten. Ihre Anzahl und Folgeschwere, sowie der gesellschaftliche Reflex erhöhten sich proportional zur Vertiefung der gesellschaftlichen Arbeitsverteilung. Das gesellschaftliche und individuelle Interesse an der Sicherung der Arbeiter gegen die Folgen der Arbeitsunfälle war auch aus dem schnellen Anwachsen der Versicherung, besonders der kollektiven Versicherung ersichtlich. Die Sicherung war völlig ungenügend, da sie an ein veraltetes und der gesellschaftlichen Entwicklung nicht entsprechendes System des Schadenersatzes bei erwiesenem Verschulden gestützt war. Zur Verbesserung der Sicherung verhalfen der Druck der sich organisierenden Arbeiterklasse und das daraus folgende Interesse eines Teils der herrschenden Klasse an der Befriedigung der Arbeiter.

Die Mängel der bestehenden Sicherung wurden besonders in Deutschland und in Österreich anerkannt. Man diskutierte über die Unzulänglichkeit der bestehenden Rechtsinstitutionen, besonders des Schadenersatzes bei erwiesenem Verschulden. Man sprach von der Einführung objektiver Verantwortlichkeit der Unternehmer, die auch die Last tragen sollen, wenn sie Nutzen ziehen. Jedoch die ökonomischen, politischen und rechtlichen Ansichten splitterten sich.

Vom politischen Gesichtspunkt kristallisierten sich drei grundlegende Standpunkte. Der liberalistische Standpunkt verlangte, keine staatlichen Eingriffe in die Sphäre der Privatunternehmer zu unternehmen, nicht einmal auf dem Gebiete der Sicherung gegen die Folgen der Arbeitsunfälle. Der Vertrag zwischen Unternehmer und Arbeiter und die Initiative bei der Einbeziehung in die Versicherung sollten eine entscheidende Rolle spielen. Der Solidaritätsstandpunkt verlangte im Interesse der Klassenversöhnung, dass der Staat in das Problem eingreifen und eine den Interessen der Unternehmer entsprechende Lösung finden sollte. Der dritte Standpunkt war die Ansicht der Arbeiterklasse, die das Respektieren der Interessen der Arbeiter und ihrer Familien forderte.

Die ersten Bestrebungen um eine solche rechtliche Lösung, die den Forderungen der Betriebsrentabilität entsprechen und politisch dem Ziel der Klassenversöhnung dienen würde, sind in Bismarcks Deutschland mit dem sog. von Bismarck proklamierten Staatssozialismus zu finden. Das Haftpflichtgesetz aus dem Jahre 1871 war nicht entsprechend. Die geschädigten Arbeiter erzielten bei Gericht den Schadenersatz nur zu einem kleinen Teil, und Streite vertieften nur den Zwiespalt in den Beziehungen zwischen Unternehmern und Arbeitern, was für die herrschende Klasse politisch unerwünscht war. Der entscheidende Teil der herrschenden Klasse hielt es für untragbar, die Lösung der Privatversicherung zu überlassen und in dieser Weise bei der Sicherung der Arbeiter gegen die Folgen der Arbeitsunfälle Operationen zu erlauben, die zur Erwerbung hoher Interessen und Dividenden führten. Nach der Abweisung des Systems des Schadenersatzes und der privatrechtlichen Versicherung wurde das System der obligatorischen sog. allgemeinen Unfallsversicherung gefunden und angenommen.

Die deutsche Lösung des Problems ist zu einem ausdrücklich anerkannten Vorbild für die österreichische Lösung geworden. Auch im sog. Zisleithanien wurde Gesetz vom

28. 12. 1887, Nr. 1/1888 des Reichsgesetzblattes über die Unfallversicherung angenommen, das auf denselben Prinzipien wie das deutsche Gesetz beruhte.

Die neue Vorschrift respektierte den gegebenen Umständen nach die ökonomischen Interessen der Unternehmer, unter denen Klein- und Mittelproduzenten überwogen. Die Rentabilität wurde durch diese Lösung nicht beeinträchtigt. Ferner wurde das politische Interesse der herrschenden Klasse, zur Klassenversöhnung beizutragen, erfüllt.

Der damaligen bürgerlichen Rechtstheorie gelang es, einen neuen, bisher ungewohnten Weg zu finden. Es war unnötig, den Lohnvertrag selbst normativ zu regeln. Das auf erwiesenem Verschulden gestützte System des Schadenersatzes blieb ungestört. Keine direkte objektive Verantwortlichkeit der Unternehmer für die aus den Arbeitsunfällen entstandenen Schäden wurde eingeführt, da sie für die Unternehmer infolge Kapitalschwäche und -zersplitterung unannehmbar war. Das System der obligatorischen Unfallversicherung brachte jedoch wesentliche Veränderungen in das bestehende System.

Die obligatorische Versicherung bedeutete eine teilweise Lösung des Konflikts zwischen gesellschaftlichem Charakter der Erzeugung und individueller Aneignung der Erzeugnisse. Da die Lösung auf dem Niveau der Betriebe für diese untragbar war, erfolgte eine gewisse Vergesellschaftlichung der Verantwortlichkeit, und zwar so, dass Anstalten als Träger der Verantwortlichkeit gebildet wurden, denen die einzelnen Unternehmer festgesetzte Beiträge zahlten. Es war gleichzeitig ein System gemeinsamer Sicherung unter den Unternehmern, sowie eine geteilte, durch bestimmte Geldbeiträge vermittelte Verantwortlichkeit. Es war eine überbetriebliche oder ausserbetriebliche Lösung, wenn auch noch nicht der Staatsverantwortlichkeit, der gesamtgesellschaftlichen Verantwortlichkeit für Defekte des Arbeitsprozesses. Diese Lösung entsprach dem Zustand, in dem die Kapitalkonzentration und -zentralisation noch nicht imstande war, die Wahl eines anderen Prinzips zu ermöglichen. Das gewählte System schützte die Unternehmer vor direkter Verantwortlichkeit und jedoch erschien hier Verantwortlichkeit nicht nur bei erwiesenem Verschulden, für welches sonst der Unternehmer verantwortlich war, sondern auch bei dem verantwortlichen Subjekt unerwiesenem Verschulden, bei Zufälligkeiten, sowie beim vorwiegenden Teil des Verschuldens des geschädigten Arbeiters selbst. Den geschädigten Arbeitern wurden bestimmte Summen garantiert, wenn auch nicht angemessen ihrem Anteil an der gesellschaftlichen Arbeit. Ihre Ansprüche gegenüber dem Unternehmer wurden eigentlich erniedrigt. Dabei trennte sich das gesamte System der Sicherung vom Betrieb, es vermied Streite zwischen Arbeitern und Unternehmern, und das Verfahren in den Abgabesachen gehörte nicht vor allgemeine Gerichte. Die Nachteile des schwerfälligen, ziemlich teuren Apparates machten sich eher gegen die Arbeiter geltend.

Wenn auch das österreichische Gesetz im Laufe des anwachsenden Klassenkampfes unter dem Druck der Arbeiterklasse herausgegeben wurde und ihr bestimmte Vorteile brachte, kann es nicht eindeutig als ihr Erfolg betrachtet werden. Dieser Tatsache steht besonders seine machtpolitische Ausnützung zur Befriedung der Arbeiterklasse im Interesse der Bourgeoisie im Wege.

Man kann jedoch auch bei diesen Mängeln nicht verneinen, dass dieses Gesetz einen grundsätzlichen Durchbruch in den vorherigen Zustand bedeutete. Es wurde anerkannt, dass man bei anwachsender Entwicklung der Produktionsmittel, bei Arbeitsverteilung und Kompliziertheit des Arbeitsprozesses mit der bisherigen Konstruktion des Schadenersatzes nicht ausreichen kann und dass sowohl jene Arbeitsunfälle zu entschädigen sind, bei welchen das Verschulden jemandes anderen vorliegt, als auch jene, die der geschädigte Arbeiter selbst verursachte, wenn sie nicht beabsichtigt waren.

In dieser Weise zeigen sich im Hintergrund der gewählten Konstruktion doch letzten Endes objektive Verantwortlichkeit und der Grundsatz, dass das Arbeiterisiko für die Gesellschaft weiterhin nicht auf dem einzelnen Arbeiter beruhen kann. Darin besteht auch das grundsätzlich Positive und der Beitrag der damaligen Norm und der Erfolg der Arbeitenden.